

موقعیت و اعتبار شَمّ قضایی در تصمیم‌گیری‌های قضات

امیرعباس بزرگمهر*
مهدی ناصری دولت‌آبادی**

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۲۸

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۰۸

چکیده

سبک‌های تصمیم‌گیری در میان قضات متنوع است. هر قاضی برای رسیدن به یک تصمیم، از ساختار و الگوی ذهنی منحصر به فردی پیروی می‌کند که این الگو در پیوند با عوامل متعدد دیگر در گرفتن تصمیم نمود می‌یابد. ریشه این تفاوت به این دلیل است که قضات در تصمیم‌گیری‌هایشان بر مبنای ویژگی‌های هوش هیجانی، شخصیتی-روانی، دانش ضمنی، ادراک از پدیده‌های گوناگون، نگرش‌ها یا تجربیات و استراتژی‌های ویژه‌ای که در دوران کار قضایی به دست آورده‌اند، عمل می‌کنند. آنچه که در اصطلاح از آن با عنوان شَمّ قضایی یاد می‌شود، در حیطه سبک تصمیم‌گیری شهودی جای دارد و با درگیر شدن تمامی عوامل یاد شده، برتری یک قاضی نسبت به قاضی دیگر را در کیفیت شَمّ قضایی مشخص می‌سازد. در خصوص اعتبار تصمیم‌گیری بر مبنای شَمّ قضایی اختلاف دیدگاه وجود دارد. در این مقاله تلاش می‌شود مفهوم شَمّ قضایی در بستر سبک تصمیم‌گیری شهودی و مفاهیم مرتبط با آن و همچنین عواملی که باعث بروز تفاوت در این مقوله می‌شوند و نیز اعتبار تصمیم‌گیری بر پایه شَمّ قضایی با لحاظ رویکردهای نظری مورد بررسی قرار گیرد.

کلیدواژگان:

تصمیم‌گیری، شایستگی قضایی، شَمّ قضایی، شهودی، مهارت قضایی.

* استادیار، دانشگاه عدالت (نویسنده مسئول)

drabozorgmehr@gmail.com

** دانش‌آموخته دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه عدالت

mahdinaseridowlatabadi@yahoo.com

مقدمه

تصمیم‌گیری یکی از اقدامات مهمی است که پیوندی ناگسستنی با حرفه قضات دارد؛ به عبارت دیگر، تمامی قضات با فراگرد تصمیم‌گیری به اقتضای شغل روزانه و به دفعات روبرو هستند، اما درست مانند یک بازیکن حرفه‌ای که الزاماً قادر نیست چگونگی گردش بازش را در زمان پرتاب توپ بسکتبال شرح دهد؛ در حالی که بارها این کار را بسیار ماهرانه انجام داده است، تصمیم‌گیرندگان قضایی نیز اغلب از تحلیل و شرح منطقی اینکه چگونه یک تصمیم را اخذ می‌کنند، ناتوان‌اند.^۱ با این تفاسیر، به جرأت می‌توان گفت تمامی فعالیت‌های قاضی و برآیند عملکرد او در تصمیماتی که اتخاذ می‌نماید، نمود می‌یابد.^۲ افراد در مواجهه با مسائل تصمیم‌های متفاوتی می‌گیرند؛ برخی از افراد در حوزه‌ای خاص «شم» و یا استشمام قوی‌تری نسبت به سایرین دارند که سبب می‌شود در آن حوزه سریع‌تر و دقیق‌تر از سایرین به صحیح‌ترین تصمیم دست یابند. در لغت، شمّ قضایی داشتن را به معنای سخت‌متبحر و صاحب‌نظر بودن در امور قضایی و سیاسی تعریف کرده‌اند.^۳ فراگیر بودن اصطلاحاتی چون شمّ اقتصادی، شمّ سیاسی و ... نشان از آن دارد که این اصطلاح صرفاً اختصاص به حرفه قضات ندارد و می‌تواند در هر حرفه‌ای به اقتضای ماهیت آن به کار برده شود. برای مثال، فردی که شمّ اقتصادی قوی دارد، در مقایسه با سایر افراد عملکرد اقتصادی متمایز و بهتری دارد و در تجارت ظرافت‌هایی را لحاظ می‌کند که ممکن است از چشم سایرین مغفول بماند و در نهایت همین امر سبب شود تا در عرصه تجارت و اقتصاد، عملکرد موفق‌تری نسبت به سایرین داشته باشد. اما در مورد برداشت و استشمام قاضی از موضوع یک پرونده و تصمیم‌گیری در مورد آن باید گفت که این موضوع ناشی از مقدمات متعددی است که برخی از آنها آگاهانه انتخاب می‌شوند و بعضی دیگر بدون توجه به کار می‌روند. افراد تحت تأثیر این مقدمات در دوران زندگی برداشت‌هایی را در ذهن خود جای می‌دهند و در زمان تصمیم‌گیری به‌طور طبیعی از آن استفاده می‌کنند. این مقدمات نقشی

۱. رضائیان، علی، *مبانی سازمان و مدیریت*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ هفتم، ۱۳۸۴، ص ۱۳۴.

۲. منطقی، محسن، *نقش نگرش‌های اسلامی در فرآیند تصمیم‌گیری*، دو فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، ۱۳۹۰، شماره ۲، ص ۴۳.

۳. دهخدا، علی‌اکبر، *لغتنامه*، جلد ۳۲، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۹، ص ۵۵۷.

اساسی در تعیین نوع و سبک تصمیم‌گیری افراد ایفا می‌کنند. به عبارت دیگر، هر تصمیمی ریشه در دانش، تجارب، تحلیل موقعیت، ادراک از پدیده‌های گوناگون، ویژگی‌های روانی-شخصیتی و نگرش افراد دارد و همین موضوع است که سبب به وجود آمدن تفاوت در تصمیم‌ها، میان افراد می‌شود.^۱

شَم قضایی اصطلاحی بسیار رایج میان جامعه حقوقی، به ویژه قضات است و با این همه، پیرامون مفهوم شَم قضایی^۲ پیشینه نظری اندکی وجود دارد. بنابراین، پرداختن به این مفهوم و شناخت عناصر و حدود اعتبار آن در تصمیم‌گیری‌های قضایی امری ضروری است و می‌تواند راهگشا باشد. در این مقاله، موضوع تصمیم‌گیری فردی (قاضی) مورد بحث است و نه تصمیم‌گیری در نهاد و سازمان قضایی. به تعبیر روشن‌تر، مقصود ما بررسی فرایند تصمیم‌گیری، برای مثال در نهاد دادگاه تجدیدنظر نیست و مفهوم تصمیم‌گیری در مورد شخص قاضی که در دادگاه تجدیدنظر به فعالیت مشغول است، بررسی می‌شود. بنابراین، پرداختن به این مفهوم می‌تواند با این وجود محقق با بررسی سبک‌های مختلف تصمیم‌گیری و با در نظر گرفتن پیوندی که میان این مفهوم با تصمیم‌گیری وجود دارد، مقوله شَم قضایی را به عنوان عاملی که سبب می‌شود تا در برخی موارد یک قاضی در پرونده‌ای مشابه نسبت به قضات دیگر زودتر به نتیجه برسد، با در نظر گرفتن عواملی که بر کیفیت آن اثر می‌گذارند، در حیطه سبک تصمیم‌گیری شهودی قرار داده، بنابراین به مفهوم شَم قضایی از این منظر نگاه خواهد شد. هر چند در خصوص مفهوم شَم قضایی با نگاه فلسفه حقوق و اختلاف نظر مکاتب شکل‌گرای و واقع‌گرایی حقوقی اثری به نام مروری بر مفهوم شَم قضایی ترجمه شده است (رگر، لیندا ال)- در حقیقت شکل‌گرایان حقوقی مخالف به کارگیری شَم قضایی هستند و واقع‌گرایان از هواداران به کارگیری این مفهوم در تصمیم‌گیری‌های قضایی می‌باشند- اما این پژوهش بیشتر به جنبه‌های روانشناسی و مدیریتی شَم قضایی می‌پردازد. در این پژوهش، ما نخست به فرایند و انواع سبک تصمیم‌گیری (گفتار اول) خواهیم پرداخت تا جایگاه تصمیم‌گیری شهودی در میان انواع تصمیم‌گیری را مشخص کنیم، سپس به مفهوم شَم قضایی، شهود، اعتبار تصمیم‌گیری بر اساس شَم قضایی می‌پردازیم (گفتار دوم) و سرانجام اثر مفاهیم دانش، تجربه، نگرش، ادراک از

۱. منطقی، محسن، پیشین، صص ۴۲ و ۴۸.

2. judicial hunch.

پدیده‌های گوناگون و ویژگی‌های شخصیتی در تصمیم‌گیری شهودی (گفتار سوم) را بررسی خواهیم کرد.

۱. تعریف، فرایند و سبک‌های تصمیم‌گیری

در بند اول این گفتار ابتدا به تعریف مفهوم تصمیم‌گیری و سپس فرایندها و سبک‌های آن پرداخته خواهد شد.

۱.۱. تعریف تصمیم‌گیری

بنابر تعریف واگنر و هلنبرک^۱ (۲۰۰۵)، تصمیم‌گیری فرایند جمع‌آوری داده‌ها برای ارزیابی گزینه‌ها و انتخاب بهترین آنها برای حل مسئله است.^۲ در ساده‌ترین شکل، تصمیم‌گیری را انتخاب یک راه از میان راه‌های مختلف تعریف کرده‌اند.^۳ از این تعریف چنین برداشت می‌شود که به‌طور کلی تصمیم‌گیری به معنای انتخاب و گزینش یک راهکار از میان چندین راه ممکن و در نهایت انتخاب اصلح‌ترین و بهترین راه از میان گزینه‌های ممکن است^۴ و فرد تصمیم‌گیرنده وظیفه دارد کلیه راه‌های ممکن و نتایج ناشی از انتخاب هریک را دریافت و بررسی کند و بهترین را برگزیند.

۱.۲. فرایند تصمیم‌گیری

در مورد فرایند تصمیم‌گیری در میان اندیشمندان اختلاف دیدگاه وجود دارد. اما در مجموع شاکله فرایند تصمیم‌گیری و مراحل آن یکی است و اختلافات مختصر و جزئی در تعداد مراحل وجود دارد. به‌صورت کلی، غالب نویسندگان به فرایندی شش مرحله برای تصمیم‌گیری قائل‌اند که در ادامه به شرح آن پرداخته خواهد شد.

1. Wagner & Hollenbeck.

۲. حیدری، الهام و رحمت‌اله مرزوقی، بررسی و مقایسه سبک‌های عمومی تصمیم‌گیری در مدیران دانشگاه، مطالعه موردی: دانشگاه شیراز، فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال سوم، ۱۳۹۱، شماره ۴، ص ۶۹

۳. الوانی، مهدی، مدیریت عمومی، تهران: نشر نی، چاپ چهل و چهارم، ۱۳۹۰، ص ۱۹۹.

۴. حیدری، الهام و رحمت‌اله مرزوقی، پیشین، ص ۶۹.

- (۱) در مرحله اول تمرکز بر تشخیص، شناخت و تعیین مسئله و مشکل واقعی است. در این مرحله تلاش بر آن است که مسئله به‌درستی تعریف شود.
- (۲) مرحله دوم، شامل یافتن راه‌حل‌های ممکن به منظور رفع مسئله مورد نظر است. در این مرحله قاضی با توجه به تجربه‌های علمی و عملی خود اقدام به استخراج و احصای راه‌حل‌های ممکن می‌نماید.
- (۳) به دلیل سنجش و تجزیه و تحلیل راه‌حل‌ها نسبت به یکدیگر، لازم است که به‌وسیله معیاری آنان را مورد بررسی قرار داد. به تعبیری ساده‌تر، این مرحله دربرگیرنده انتخاب معیار برای سنجش، بررسی و ارزیابی راه‌حل‌های ممکن است.
- (۴) در مرحله چهارم نتایج مثبت و منفی حاصل از هر یک از راه‌حل‌های ممکن بر اساس معیارهای انتخاب شده تعیین می‌شوند.
- (۵) مرحله پنجم، شامل ارزیابی هر یک از راه‌حل‌ها از طریق بررسی نتایج حاصل از آنهاست. گاهی اوقات در ارزیابی و تعیین اولویت راه‌حل‌ها، تصمیم‌گیرنده دچار مشکل می‌شود. در چنین شرایطی قاضی باید تلاش خود را برای به‌وجود آوردن معیاری تلفیقی معطوف کند و «ارزیابی» را براساس آن انجام دهد.
- (۶) در آخرین مرحله فرایند تصمیم‌گیری، راه‌حلی که بالاترین درجه اولویت را کسب نموده و بهترین نتیجه را به دست آورده است، از میان راه‌حل‌های مختلف انتخاب و اجرا می‌شود.^۱

۱.۳. سبک‌های تصمیم‌گیری

سبک تصمیم‌گیری افراد، بیانگر الگوی عادت‌ی است که در هنگام تصمیم‌گیری مورد استفاده قرار می‌دهند. بر پایه این تعریف، بدیهی است که علاوه‌بر عوامل محیطی اثرگذار بر سبک تصمیم‌گیری قضات، متفاوت بودن ویژگی‌های شخصیتی افراد، ادراک آنان از وقایع، نگرش‌ها، تجربیات و دانش آنان نیز سبب شود که قضات نسبت به موقعیت‌های تصمیم‌گیری به صورتی متفاوت از یکدیگر رفتار کنند و سبک‌های متفاوتی را در پیش بگیرند.^۲

۱. الوانی، مهدی، پیشین، صص ۲۰۱-۲۰۰.

۲. هادی‌زاده مقدم، اکرم و مریم طهرانی، بررسی رابطه بین سبک‌های عمومی تصمیم‌گیری مدیران در سازمان‌های دولتی، دوفصلنامه مدیریت دولتی، دوره اول، ۱۳۸۷، شماره ۱، صص ۱۲۶.

اسکات و بروس^۱ (۱۹۹۵) در پژوهش‌های خود در حیطه سبک تصمیم‌گیری افراد با ملاک قرار دادن تفاوت‌های فردی و ویژگی‌های درونی افراد پنج سبک تصمیم‌گیری را با عنوان سبک‌های عمومی تصمیم‌گیری ارائه نموده‌اند. توضیح این پنج سبک به شرح زیر است:^۲

۱.۳.۱. سبک تصمیم‌گیری عقلایی^۳

برخی از قضات با استفاده از مدل‌ها و ابزارهای علمی به تصمیم‌گیری عقلایی می‌پردازند.^۴ این افراد تمایل دارند که برای تصمیم‌گیری، تمامی راهکارهای ممکن را شناسایی کنند و پس از تجزیه و تحلیل و جستجوی کامل اطلاعات و ارزیابی همه‌جانبه نتایج، در نهایت به انتخاب و اجرای راهکار بهینه و مطلوب بپردازند و بدین‌گونه در مورد موضوع تصمیم‌گیری نمایند.^۵ در سبک تصمیم‌گیری عقلایی از منطق، استدلال و حواس پنجگانه استفاده می‌شود. بنابراین، این سبک تصمیم‌گیری نتیجه تحلیل منطقی اطلاعات در دسترس است.^۶ در این شیوه مسئله‌ای که تصمیم‌گیرنده با آن روبه‌رو می‌شود، کاملاً دقیق و قابل تعریف است و به‌همین دلیل قضای می‌تواند از یک فرایند ثابت و کاملاً مشخص برای انتخاب و اجرای بهترین راه‌حل پیروی کند.^۷ بنابراین در تصمیم‌گیری به‌شیوه عقلایی فرض بر این است که تمامی اطلاعات مورد نیاز قابل جمع‌آوری و در دسترس تصمیم‌گیرنده است و می‌توان مسائل را به‌شکلی واضح و روشن بیان نمود. در نتیجه، تصمیم‌گیرنده می‌تواند کلیه عوامل مؤثر بر تصمیم‌ها و نتایج آنها را بررسی نماید. از این رو، برخی از اندیشمندان و صاحب‌نظران از یک سو با در نظر گرفتن محدودیت توانایی ذهن انسان و محدودیت زمانی و اطلاعاتی که قضات و تصمیم‌گیرندگان در دنیای واقعی با آن

1. Scott & Bruce.

2. Parker, Andrew M., Wandu Burine de Bruine & Baruch Fichhoff, "Maximizers versus Satisficers: Decision-Making Styles, Competence and Outcomes", *Judgment and Decision Making*, vol. 2, no. 6, 2007, p. 343.

3. Rational decision making style.

۴. الوانی، سیدمهدی، مدیریت: تصمیم‌گیری شهودی ویژگی‌ها و کاربردها، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۳۷۹، شماره ۵ و ۶ ص ۱۳۷.

5. Oliveira, Arnaldo, "A Discussion Of Rational And Psychological Decision Making Theories And Models: The Search For a Cultural- Ethical Decision Making Model", *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, Vol. 12, No 2, 2007, pp. 12-13.

۶. منطقی، محسن، پیشین، ص ۴۳.

۷. هادی‌زاده مقدم، اکرم و مریم طهرانی، پیشین، ص ۱۲۶.

مواجه‌اند و از سوی دیگر به دلیل پیچیدگی و گستردگی مسائل و بیشمار بودن راه‌حل‌های ممکن، تصمیم‌گیری به شیوه عقلایی را به علت تعقل محدود^۱ و عدم دستیابی جامع و کامل به بهترین‌ها، در عمل امری ایدئالی و دور از دسترس در نظر می‌گیرند.^۲

۱.۳.۲. سبک تصمیم‌گیری وابستگی^۳

افرادی که از این سبک در تصمیم‌گیری پیروی می‌کنند، استقلال فکری و عملی ندارند و در هنگام اتخاذ تصمیم، بیشتر بر حمایت‌ها و راهنمایی‌های دیگران تکیه می‌کنند.^۴ نمونه بارز این سبک تصمیم‌گیری در توجه بیش از حد برخی قضات به اعتبار نظر کارشناسی برای یافتن «مقصر» است؛ به گونه‌ای که در بسیاری موارد قضاوت به کارشناس‌ها سپرده می‌شود.

۱.۳.۳. سبک تصمیم‌گیری آنی^۵

این سبک تصمیم‌گیری نشان‌دهنده وجود شرایط اضطراری و همچنین احساس اضطرار تصمیم‌گیرنده است که در آن فرد بدون پشتوانه فکری،^۶ تمایل به اخذ تصمیم اصلی و نهایی در کوتاه‌ترین و سریع‌ترین زمان ممکن را دارد.^۷ تصمیم‌گیری در بیشتر پرونده‌های قتل در مرحله تحقیقات مقدماتی از این سبک است.

۱.۳.۴. سبک تصمیم‌گیری اجتنابی^۸

افرادی که از این سبک تصمیم‌گیری برخوردارند، در زمان مواجهه با مسئله، تا جایی که امکان داشته باشد از هرگونه واکنش نسبت به آن طفره می‌روند و تا حد ممکن تصمیم‌گیری را

1. Bounded rationality.

۲. الوانی، مهدی، پیشین، صص ۲۲۴، ۲۲۶ و ۲۲۷. لازم به ذکر است که هدف از شرح محدودیت‌های شیوه تصمیم‌گیری عقلایی صرفاً روشن شدن بحث تصمیم‌گیری، و رجوع به سایر شیوه‌های تصمیم‌گیری در صورت لزوم در کنار این سبک، برای برطرف کردن نواقص آن است. به عبارت دیگر بیان این توضیحات به معنای رد تصمیم‌گیری به سبک عقلایی نمی‌باشد.

3. Dependent decision making style.

۴. پورصادق، ناصر، بررسی رابطه بین سبک‌های تصمیم‌گیری با مزیت رقابتی در شرکت‌های کوچک و متوسط شهرک‌های صنعتی استان آذربایجان غربی، فصلنامه صنعت و دانشگاه، سال ششم، ۱۳۹۲، شماره ۱۹ و ۲۰، صص ۳۷.

5. Spontaneous decision making style.

۶. حیدری، الهام و رحمت‌اله مرزوقی، پیشین، صص ۷۱.

7. Thunholm, Peter, "Decision-Making Style: habit, style or both?", *Journal of Personality and Individual Differences*, 2004, p. 933.

8. Evoidant decision making style.

به‌تعمیق می‌اندازند.^۱ این سبک تصمیم‌گیری منجر به تطویل دادرسی می‌شود و گاه ممکن است ریشه در وسواس قضایی داشته باشد. چنین قضاتی معمولاً موفق نیستند. تجدید مکرر جلسات یا تجدید وقت نظارت از تبعات این سبک است.

۱.۳.۵. سبک تصمیم‌گیری شهودی (شَمّ قضایی)^۲

تصمیم‌گیری شهودی فرایند ناخودآگاهی است که در آن تصمیم‌گیرنده در سایه تجربه‌های استنتاج شده با اتکا به بینش و فراست درونی خویش آن را که فکر می‌کند، درست است، انجام می‌دهد و منطق روشنی در خصوص درست بودن تصمیم خود ندارد.^۳ تصمیم‌گیرنده در این شیوه براساس تحلیل راه‌حل‌ها و سنجش آنها با ملاک‌ها و ارزش‌های خود دست به انتخاب می‌زند. این ملاک‌ها و ارزش‌ها، از عرف، سنت، و تجربه‌های انسانی نهفته در هر تصمیم‌ناشی می‌شوند و متناسب با اهداف‌اند. این نوع تصمیم‌گیری از شیوه و قاعده خاصی پیروی نمی‌کنند و خلاصه اینکه برخی از افراد می‌توانند حقایق را خارج از چارچوب‌های معمول دریابند و مصداق ضرب‌المثل معروف «در خشت خام چیزی را ببینند که دیگران آن را در آینه نیز نمی‌بینند»، باشند.^۴

۲. مفهوم شَمّ قضایی، شهود، اعتبار تصمیم‌گیری شهودی (بر اساس شَمّ قضایی)

یکی از دانشمندان، به نام یزکل درر،^۵ با استفاده و پیروی از روش جدلی هِگِل، کتابی به‌نام تجدیدنظر در روش‌های تصمیم‌گیری عمومی^۶ نوشت که مورد توجه محافل علمی جهان واقع شد. در این کتاب یزکل، هر کدام از این روش‌ها و نظریه‌ها را ناقص و غیر مکفی دانسته و سنتزی به‌نام روش مافوق عقلانیت را به‌عنوان یک نظریه جدید ارائه نموده است. وی پس از اینکه تمامی روش‌ها را مورد بحث قرار می‌دهد، می‌گوید:

۱. پورصادق، ناصر، پیشین، ص ۳۸.

2. Intuitive decision making style.

3. Patton, [John R.](#), "Intuition in decisions", *Management Decision*, Vol. 41, Issue: 10, 2003, p. 989.

۴. منطقی، محسن، پیشین، ص ۴۳.

۵. پروفیسور یزکل درر (Yehezkel Dror) پروفیسور نویسنده‌ای پیشگام در زمینه مدیریت، علم سیاست، مدیریت عمومی، ظرفیت‌های حاکمیت، رهبری و مسائل امنیتی است.

6. Public Policy Making.

«در تمامی تصمیم‌های موفق که توسط رهبران و تصمیم‌گیرندگان در سطوح منطبقه‌ای و جهانی گرفته شده، هرگز عقلانیت اقتصادی، یا عقلانیت مطلق، یا روش استنتاجی و روش کفایت و جلب رضایت، یا روش گام به گام و یا مخلوطی از این روش‌ها، موجب موفقیت نشده است، بلکه باید روشی مافوق عقلانیت را برای این‌گونه تصمیم‌گیری‌ها انتخاب و نام‌گذاری کنیم. نمی‌دانیم آیا چرچیل، بیسمارک، روزولت یا دیگر رهبران موفق در تاریخ چه روشی در اتخاذ تصمیمات به کار برده‌اند. شاید بتوان آن را عرفان، تصوف، الهام، استقبال از خطر و ... نام گذاشت. آنچه مسلم است، اینکه با وجود سازگار نبودن این‌گونه تصمیم‌گیری‌ها با عقل و منطق و اقتصاد و پیش‌بینی حقایق موجود، کاملاً موفق و پیروز بود»^۱.

به اعتقاد نگارنده، آنچه از سطرهای بالا استنباط می‌شود، به مفهوم تصمیم‌گیری شهودی بسیار نزدیک است. بر همین اساس، همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، تصمیم‌گیری به‌صورت شهودی، فرایندی است ناآگاهانه که در سایه تجربه حاصل می‌شود و الزاماً جدای از تجزیه و تحلیل معقول یا بخردانه عمل نمی‌کند، بلکه این دو مکمل یکدیگرند.^۲ به اعتقاد کارل یونگ،^۳ در مورد تصمیم‌گیری شهودی، اگر شهود را در مقابل استدلال و منطق قرار دهیم، دچار اشتباه شده‌ایم؛ چرا که شهود فرایند و جریانی غیرعادی، تصادفی و اتفاقی از حدس و گمان‌ها و مخالف تعقل نیست. در حقیقت، شهود از حوزه استدلال و منطق فراتر می‌رود و شکل دقیق و پیچیده‌ای از استدلال بر اساس تجربه طولانی و ممتد است که فرد در طول سال‌ها به‌دست می‌آورد.^۴

۲.۱. شَمّ قضایی

مهارتی است که بخشی از آن ژنتیک و بخش دیگر آن کسب‌کردنی است. این مهارت در حقیقت حاصل تیزبینی، دقت، تجربه و تربیت قوای متفاوت قاضی است. شَمّ قضایی تعبیر متعارفی است و به این موضوع اشاره می‌کند که قاضی چه نوع برداشت و استشمامی دارد. قضات قوی کسانی‌اند که از زوایای متعدد بحث راه‌های تحقیق را پیدا کرده، برداشتشان بسیار سریع و دقیق بوده، مطلب را به‌سرعت پیش می‌برند و به نقطه نهایی می‌رسانند. در صورتی که اگر همان

۱. پروا، مهدی، *روان‌شناسی صنعتی و مدیریتی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۸، ص ۱۳۲.

۲. معاونت توسعه و منابع انسانی جهاد کشاورزی، *اصول تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری*، نشر معاونت توسعه و منابع انسانی جهاد کشاورزی، ۱۳۹۱، ص ۱۵.

3. C.Yong.

۴. الوانی، سیدمهدی، پیشین، ص ۱۳۹.

موضوع در دست قاضی دیگری که از شَمّ قضایی کافی برخوردار نیست، قرار بگیرد، قادر نخواهد بود هیچ چیزی بر آن بیافزاید.^۱ شَمّ قضایی به نوعی دربرگیرنده تصمیم‌گیری شهودی، دانش ضمنی، نگرش، ادراک از پدیده‌های گوناگون، ویژگی‌های روانی-شخصیتی و البته تجربه‌های شخص است. برای درک بیشتر اهمیت مفهوم شَمّ قضایی و تصمیم‌گیری براساس آن باید اشاره کرد که در پژوهشی که با عنوان «مدل مطلوب مهارت‌های منصب قضاوت» در سال ۱۳۹۶-۱۳۹۷ در میان ۵۱۰ نفر از قضات دادگستری استان تهران انجام شده است،^۲ در پاسخ به پرسشی در راستای سنجش مفهوم شَمّ قضایی مبنی بر اینکه قضات عموماً بر پایه شَمّ قضایی و دانش ضمنی که حاصل تجارب، مهارت‌ها، نظام ارزشی و ذهنی و دیدگاه‌های کاری خودشان است، عمل می‌کنند؛ ۶۷/۶ درصد قضات پاسخ‌دهنده موافقت خود را با این گویه اظهار داشته‌اند. در این میان، تنها ۹/۸ درصد از شرکت‌کنندگان در پژوهش در این‌باره نظری مخالف داشته و ۲۲/۵ درصد نیز گزینه «نظری ندارم» را انتخاب کرده‌اند. بنابر نتایج فوق، چنین استنباط می‌شود که از دیدگاه قضات نقش مفهوم شَمّ قضایی در عملکرد و تصمیمات آنان بسیار پررنگ است.

در ارزیابی پاسخ به این پرسش، نحوه پاسخگویی قضات به تفکیک سن و تحصیلات بررسی شده است. نتایج حاصل از بررسی‌ها حاکی از آن است که بیشتر قضات با عمل کردن بر پایه شَمّ قضایی و دانش ضمنی موافق‌اند. جزئیات پاسخ‌های قضات در ادامه شرح داده شده است.

با توجه به سن قضات شرکت‌کننده در این پژوهش، چهار گروه سنی در نظر گرفته شده است که این رده‌های سنی و تعداد قضات هر کدام از رده‌ها به ترتیب عبارت‌اند از:

- رده سنی ۲۴ تا ۳۴ سال با تعداد ۱۶۷ نفر قاضی؛
- رده سنی ۳۵ تا ۴۴ سال با تعداد ۱۸۳ نفر قاضی؛
- رده سنی ۴۵ تا ۵۴ سال با تعداد ۱۴۰ نفر قاضی؛
- و در نهایت رده سنی بالاتر از ۵۵ سال با تعداد ۲۰ نفر قاضی.

۱- باری، مجتبی، *نظارت انتظامی بر رفتار قضات دادگستری: تخلفات و مجازات‌های انتظامی قضات دادگستری صلاحیت و مرجع رسیدگی به تخلفات آیین رسیدگی و اجرای احکام انتظامی*، تهران: انتشارات کتاب آوا، چاپ اول، ۱۳۹۶، ص ۳۵.

۲- لازم به ذکر است که نتایج این پژوهش تا به این لحظه در نشریات رسمی منتشر نشده است.

نتایج این بررسی نیز نشان می‌دهد که در هر رده سنی تعداد افرادی که معتقدند به‌طور کلی قضات بر پایه شَم قضایی و دانش ضمنی خود عمل می‌کنند، بیشترین درصد فراوانی را به‌خود اختصاص داده است. به‌طوری‌که در رده سنی ۲۴ تا ۳۴ سال ۷۵/۹۱ درصد؛ در رده سنی ۳۵ تا ۴۴ سال ۶۰/۹۹ درصد؛ در رده سنی ۴۵ تا ۵۴ سال ۶۷/۱۵ درصد و در رده سنی بالاتر از ۵۵ سال ۲۵ درصد موافقت خود را با این گویه اعلام کرده‌اند.

علاوه بر این، نتایج پاسخ‌های قضات به تفکیک تحصیلات آنان نیز گواه بر آن است که اکثریت قضات در مقاطع مختلف تحصیلی نیز با گویه مذکور موافق بوده‌اند. ۶۹/۰۵ درصد از قضات با تحصیلات کارشناسی، ۷۰/۰۸ درصد قضات با تحصیلات کارشناسی ارشد، ۶۹/۰۴ درصد از قضات با تحصیلات دانشجوی دکتری، ۴۷/۸۲ درصد قضات با تحصیلات دکتری، ۶۴/۷۱ درصد از قضات با سطح دو تحصیلات حوزوی، ۶۲/۰۶ درصد از قضات با سطح سه تحصیلات حوزوی و ۲۸/۵۷ درصد از قضات با سطح چهار تحصیلات حوزوی موافق این گویه بوده‌اند.

۲.۲. تعریف شهود^۱

در تعریف شهود اختلاف‌نظرهای زیادی وجود دارد.^۲ فرهنگ و بستر شهود را این‌گونه تعریف کرده است. شهود عبارت است از: «شناخت و درک مستقیم و بلاواسطه موضوعات بدون به‌کارگیری استدلال». بدین ترتیب، می‌توان گفت که قدرت شهود آن است که انسان قادر باشد بدون عمل بر مبنای برنامه‌ای منظم و البته به‌صورتی ناآگاهانه به شناخت مسائل دست پیدا کند.^۳ غرض از مفهوم «شهود» مورد نظر در بحث که در حل مسئله و تصمیم‌گیری مورد استفاده قرار می‌گیرد، آن چیزی نیست که به واکنش غریزی مشهور است؛ در واقع مقصود از شهود در اینجا همان شناخت لحظه‌ای است که ریشه در سرنخی دارد و الگویی تمثیلی را به ذهن شخص حل‌کننده مسئله متبادر نموده، اجازه می‌دهد تا شخص حرفه‌ای به اتکای تجارب گذشته خود یا دیگران، الگوها یا مسیرهای موازی را کشف نماید.^۴ شهود به‌سادگی حاصل نمی‌گردد، بلکه

1. Intuition.

۲. الوانی، سیدمهدی، پیشین، ص ۱۳۸.

۳. همان.

۴. برگر، لیندا ال، *مروری بر مفهوم شَم قضایی*، ترجمه ابراهیم دهنوی، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۷، صص ۴۵-۴۴.

مستلزم سال‌ها تجربه و بنیاد محکمی از شناخت موضوع و مسئله موردنظر است. شهود یعنی قادر بودن فرد نسبت به اینکه تمامی آنچه را که دیده، احساس کرده، شنیده و تجربه کرده است، در یک قالب منسجم قرار داده و از آن در انتخاب‌ها و اعمال خود بهره برد. بدین ترتیب، شهود ترکیب و تلفیقی است از اجزای متفرق و پراکنده تجربه فردی که می‌تواند به صورت یکپارچه درآمده، فرد را در تصمیم‌گیری‌ها یاری رساند.^۱ «پاریخ»^۲ در مطالعات خود به این نتیجه رسیده است که شهود نوعی نبوغ و هوشمندی است که نمی‌توان با تفکر منطقی و قانونمند بدان رسید. از این دیدگاه، شهود توانمندی ذاتی است که قابل انتقال و تحلیل کردنی نیست. براساس نظر وی، شهود عبارت است از دستیابی به ذخیره و منبع درونی ذهن که متراکم از تجربه، تخصص و استعدادها و شناختی در طول سالیان دراز است و آنگاه از این منبع پاسخی دریافت داشتن که بتواند ما را در اخذ تصمیم درست یاری دهد.^۳ در جایی دیگر، فرانتز شهود را فرایند ذهنی می‌داند که نیاز به سال‌ها تجربه، یادگیری و درگیری در حل مسائل دارد و مانند تحلیل منطقی، گام به گام و علی نیست.^۴ با به کارگیری شهود، می‌توان شکاف موجود در تحلیل‌های عقلانی را که از فقدان و یا کمبود اطلاعات در تصمیم‌گیری و عدم قطعیت ناشی می‌شود، تکمیل نمود. به علاوه، شهود برداشت ناآگاهانه فرد از تجربیات بیشماری است که در ناخودآگاه ذهن ذخیره شده‌اند و در نهایت می‌توان چنین گفت که شهود خود فرایند پیچیده‌ای است که توانایی حل مسائل پیچیده‌تری را نسبت به خودآگاهی منطقی داشته، در رویکردی متعارف می‌توان اصطلاحاتی چون ضمیر ناخودآگاه، برداشت ناآگاهانه، قضاوت شهودی و حس درونی را برای آن در نظر گرفت.^۵ برای شهود و بینش درونی در سبک تصمیم‌گیری شهودی سه منبع مهم بیان شده است که عبارت‌اند از:

۱. الوانی، سیدمهدی، پیشین، صص ۱۴۰-۱۳۹.

2. Parikh, 1994.

۳. الوانی، سیدمهدی، پیشین، ص ۱۴۱.

4. Frantz, R., "Intuitive elements in Adam Smith", *Journal of Socio-Economics* 29, 2000, p. 4.

۵. فروزنده دهکردی، لطفاله، محمد محمودی میمند، سعید عابسی و مهدی حدادزاده، **شناسایی عوامل و مؤلفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم**، فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، سال دوم، ۱۳۹۴، شماره ۱۲، صص ۹۲، ۹۳ و ۹۵.

۲.۲.۱. پاسخ‌های ذاتی (فطری)

این پاسخ‌ها به صورت غریزی از بدو تولد با انسان همراه‌اند؛ به همین خاطر غیرقابل آموزش بوده، از ضمیر ناخودآگاه او نشأت می‌گیرند.

۲.۲.۲. تجارب عمومی

این منبع شهود در افراد شامل آموخته‌ها و تجارب فراگرفته شده طی جریانات و موقعیت‌های گذشته می‌شود.

۲.۲.۳. آموزش‌های متمرکز

این آموزش‌ها به منظور بهبود توانمندی‌های شهودی در شرایط مبهم و ناشناخته و همچنین کاهش وابستگی فرد به تحلیل‌های کاملاً عقلایی صورت می‌گیرد.^۱

فرایند شهود (شَم قضایی) بسیار سریع، شتابنده و جهشی اتفاق می‌افتد. در این فرایند سال‌ها تجربه انباشته‌شده فرد و تمامی توانمندی‌ها و استعداد‌های ذاتی او در یک زمان کوتاه تجلی کرده، به شکل یک انتخاب نمود می‌یابد.^۲ شایسته نیست شهود را تا حد تجربه محض تقلیل درجه داد، اما نباید این مسئله را به طور کامل نادیده گرفت که تجربه و ممارست یکی از ارکان و پایه‌های شهود است؛ به صورتی که «پریولا» و «سایمون» شیوه شهودی را نوعی توانمندی، تخصص و چکیده و عصاره تجربه می‌دانند که در طول زمان بر روی هم انباشته شده، برای پاسخ‌گویی به مسائل به کار می‌آید.^۳ بنابراین تکیه قضات با سابقه به تجربه خویش در حل مسائل را می‌توان شیوه‌ای شهودی دانست؛ چراکه ظرفیتی را برای فرد ایجاد می‌کند که به‌میزانی از توانمندی دست یابد که بدون مراجعه به ابزارهای متداول برای تصمیم‌گیری، تصمیم درستی اتخاذ نمایند. نکته‌ای که توجه به آن در اینجا اهمیت دارد، آن است که تجربه، بخشی از توانایی فرد را در تصمیم‌گیری شهودی تشکیل می‌دهد و لزوماً هر قاضی مجربی تصمیم‌گیرنده شهودی محسوب نمی‌شود. بنابراین در شرایط ویژه و موقعیت‌هایی که قضات در آن با مسائل خاص، یگانه و منحصر به فردی مواجه می‌شوند، اگر از قدرت شهود برخوردار باشند، به‌سرعت تصمیم

۱. هادی‌زاده مقدم، اکرم و مریم طهرانی، پیشین، ص ۱۲۷.

۲. الوانی، سیدمهدی، پیشین، ص ۱۴۲.

۳. همان، ص ۱۴۴.

گرفته و بهترین گزینه و بدیل را حتی گاهی بدون آنکه در آن لحظه توجیهی عقلانی و منطقی برای آن داشته باشند، انتخاب می‌کنند. هنر اصلی تصمیم‌گیرنده شهودی، در حقیقت این است که از میان مسائل مختلف و انبوه اطلاعات، مسئله اصلی را به‌درستی انتخاب می‌کند و با یاری گرفتن از ذهنی که سرشار از آگاهی است، با در نظر گرفتن تمامی جهات و جنبه‌های مختلف، پاسخ سریع برای حل آن را می‌یابد.^۱ به اعتقاد نگارنده، با استناد به این تعاریف می‌توان اظهار داشت که مفهوم شم قضایی با هوش هیجانی هم در ارتباط است. هوش هیجانی را مجموعه‌ای از مهارت‌های هیجانی و اجتماعی تعریف کرده‌اند که افراد را به نظارت بر احساسات خودشان و سایرین و انطباق با مقتضیات روزمره قادر می‌سازد و همچنین سبب برتری فرد در توانایی درک و مدیریت دیگر افراد برای عاقلانه رفتار کردن در روابط انسانی می‌شود.^۲

علاوه بر این تفاسیر، باید اذعان کرد که شهود متکی بر داوری و قضاوت است، اما این بدان معنا نیست که در تصمیم‌گیری شهودی تنها با بهره گرفتن از قدرت قضاوت و داوری فردی، تصمیم‌گیرنده در پی آن است که تحلیل‌ها را نادیده گرفته و حذف کند، بلکه با استفاده از این شیوه به دنبال جبران کمبودها و نارسایی‌هاست.^۳

۲.۳. اعتبار تصمیم‌گیری شهودی (براساس شم قضایی)

به اعتقاد رایینز (۲۰۰۹)، این سبک از تصمیم‌گیری مبتنی بر احساسات و یادگیری ضمنی افراد بوده است، بنابراین در تصمیم‌گیری شهودی، فرد تصمیم‌گیرنده در زمان اتخاذ تصمیم از تجربه و آگاهی‌های ضمنی خود بهره می‌جوید و از شیوه‌ای نظام‌مند استفاده نمی‌کند.^۴ در شرایطی که اولاً میزان عدم اطمینان بالاست، ثانیاً حجم اطلاعات پردازش نشده‌ای که فرد با آن مواجه می‌شود، بسیار زیاد و قابل توجه است و ثالثاً به دلیل پیچیده بودن ماهیت مسئله و شرایط آن امکان جمع‌آوری تمامی اطلاعات موجود درباره موضوع مورد تصمیم‌گیری و همچنین بررسی و تحلیل دقیق و نظام‌مند اطلاعات وجود ندارد؛ قضات برخوردار از این سبک تصمیم‌گیری قادر

۱. همان، ص ۱۴۲.

۲. پورشهریاری، مه‌سیما و حمیده قنبری، *سبک‌های شوخ طبعی، هوش هیجانی و کفایت اجتماعی در دانشجویان*، فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، سال دوازدهم، ۱۳۹۵، شماره ۳ (پیاپی ۴۷)، ص ۸۲.

۳. الوانی، سیدمهدی، پیشین، ص ۱۴۳.

۴. حیدری، الهام و رحمت‌اله مرزوقی، پیشین، ص ۷۰.

خواهند بود به یاری شهود و فراست درونی تصمیم مناسب را اتخاذ نمایند. همه اینها خود بر این گواه است که تصمیم‌گیرندگانی که سبک شهودی را در فرایند تصمیم‌گیری به کار می‌برند، به‌طور کامل تجزیه و تحلیل بخردانه و عقلانی را رد نمی‌کنند،^۱ بلکه در صورت لزوم بدون آنکه آگاهانه به ذهن نیمه‌خودآگاه رجوع کنند، از آن برای انتخاب راه و گزینه مناسب مدد می‌گیرند.^۲ تاکنون تفکر و نگاه غالب، پیرامون تصمیم‌گیری شهودی در رشته تصمیم‌گیری با تردید همراه بوده است و اندیشمندان، این سبک تصمیم‌گیری را به دلیل اینکه قاعده‌مند و قابل استفاده همگانی نیست، غیرعلمی و بی‌اعتبار دانسته‌اند.^۳ یکی دیگر از انتقادات وارد بر تصمیم‌گیری شهودی که از طرف مکتب شکل‌گرایی^۴ وارد می‌شود، عدم پیش‌بینی‌پذیری در استدلال حقوقی و تفسیر و خودکامگی قضات است.^۵

به‌زعم برخی از افراد، از آنجایی که تصمیم‌گیرنده شهودی با یاری جستن از احساس خود تصمیم می‌گیرد و با تعقل رابطه چندانی برقرار نمی‌سازد؛ در مقابل عقل و منطق قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، براساس برخی از پژوهش‌های روان‌شناسانه، تصمیمات شهودی دچار خطا است و از واقعیت انحراف دارد و به‌همین علت تکیه بر این فرایند در اتخاذ تصمیمات مهم عاقلانه نیست و مخاطرات بسیاری را در پی خواهد داشت. در پاسخ به این انتقادات، گفته شده است که در برخی تحقیقات صورت گرفته تصمیمات شهودی مورد تأیید قرار گرفته است و از طرف دیگر خطا و انحراف از نتیجه‌گیری تنها در خصوص تصمیم‌گیری شهودی نیست، بلکه امکان خطا در این شیوه از تصمیم‌گیری به‌همان میزانی است که در تصمیمات غیرشهودی احتمال آن وجود دارد. واقع‌گرایان^۶ در پاسخ به انتقاد شکل‌گرایان بیان می‌دارند که قاضی در ابتدا به بررسی شواهد و

۱. هادی‌زاده مقدم، اکرم و مریم طهرانی، پیشین، ص ۱۲۷.

۲. الوانی، سیدمهدی، پیشین، ص ۱۴۱.

۳. همان، ص ۱۳۷.

۴. شکل‌گرایان حقوقی (Legal Formalism) قانون را امری متعین دانسته و آن را برای پاسخگویی کافی می‌دانند، آنان همچنین معتقدند که مجموعه استدلال‌های حقوقی قابل استفاده برای قاضی، تنها یک خروجی را موجه می‌سازد.

۵. راسخ، محمد و سیدحمید پورسید آقایی، **نگاهی انتقادی به شکل‌گرایی در حقوق**، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۳۹۵، صص ۷۴-۶۹.

۶. واقع‌گرایان حقوقی (Legal Realism) معتقدند که قانون همه چیز را نگفته و امر متعینی نیست و قضات قضات ابتدا بر اساس ترجیحات شخصی خود تصمیم می‌گیرند و پس از آن تحلیل حقوقی لازم را برای توجیه خروجی مورد نظرشان، به کار می‌بندند.

وقایع ارائه شده می‌پردازد و پس از آن بدون اینکه به تحلیل رویه و قانون موضوعه بپردازد، بدون درنگ و بلافاصله تصمیم می‌گیرد که چگونه رأی صادر کند و آنگاه که قاضی به جمع‌بندی رسید، به سراغ قانون و اصول حقوقی می‌رود و تلاش می‌کند با توجیه و استدلال و استناد حقوقی از تصمیمش دفاع کند.^۱

از این رو، برخی از صاحب‌نظران راه میانه را برگزیدند. به اعتقاد سادلر اسمیت و شفی^۲، تأکید یک‌جانبه بر شهود یا تجزیه و تحلیل و بهتر دانستن منطق استدلالی نسبت به شهود و برعکس تنها منجر به بخشی‌نگری می‌شود. آنها مفاهیمی چون قضاوت، یادگیری ضمنی، تجربه تخصصی، خلاقیت، حساسیت و اندیشناکی^۳ (به صورت عمیق فکر کردن، اندیشیدن) را برای شهود در نظر می‌گیرند.^۴

سایمون در تحقیقات خود بین تصمیم‌گیری شهودی افراد خبره با تصمیم‌گیری شهودی اشخاصی که تحت تأثیر عواطف و احساسات و ترس قرار دارند، تفاوت قائل می‌شود؛ چراکه قاضی خبره در سایه تجربه و یادگیری مؤثر با استفاده از شهود به اتخاذ تصمیم می‌پردازد و همین امر به تصمیم او ارزش و اصالت می‌بخشد و این در حالی است که مشاهدات نشان می‌دهند که ترس، اضطراب، احساسات و عواطف باعث ایجاد اختلال در دریافت شهودی می‌شود.^۵

براساس نتایج لیورن و سادلر اسمیت^۶، افراد و تبع آن قضات با تجربه نسبت به کم‌تجربه‌ها بیشتر از شهود استفاده می‌کنند.^۷

در نهایت، در دفاع از شهود و تصمیم‌گیری شهودی باید اذعان داشت که با وجود اینکه ممکن است برخی از اندیشمندان و صاحب‌نظران نسبت به شهود قضایی بی‌اعتماد باشند؛ اما خود قضات برای نقش آن در تصمیم‌گیری‌هایشان ارزش قائل بوده، آن را به رسمیت می‌شناسند. در

۱. برگر، لیندا ال، پیشین، صص ۱۴ و ۱۹.

2. Sadler-Smith & Shefy.

3. Ruminaton.

۴. فروزنده دهکردی، لطف‌اله، محمد محمودی میمند، سعید عابسی و مهدی حدادزاده، پیشین، صص ۹۴.

۵. همان، صص ۹۳.

6. Leybourne & Sadler. Smith.

7. Leybourne, S. and Sadler-Smith, E., "The role of intuition and improvisation in project management", *International Journal of Project Management*, Vol. 24, 2006, pp.484-485.

این خصوص، قاضی ژوزف هاچسن در ابتدای قرن بیستم در اظهارنظری مشهور، فرایند تصمیم‌گیری خود را چنین توصیف کرده است:

«پس از کندوکاو در تمامی محتویات پرونده و تأمل مقتضی راجع به آن، به تخیل خود میدان می‌دهم، در دعوا غور می‌کنم و منتظر فعال شدن شَمّ قضایی‌ام می‌مانم. که همان جرقه فهم شهودی است که ناگهان می‌درخشد - تا میان پرسش و تصمیم مناسب ارتباط برقرار سازد...»^۱

۳. بررسی اثر مفاهیم دانش، تجربه، نگرش، ادراک از پدیده‌های گوناگون و ویژگی‌های شخصیتی در تصمیم‌گیری شهودی

به اعتقاد چارلز جی. هاینس، «تصمیمات قضایی تحت تأثیر دیدگاه قاضی در زمینه سیاست عمومی و شخصیت قاضی صادرکننده رأی می‌باشند».^۲ بر همین اساس، هر قاضی با توجه به گرایش‌هایی که به جنبش‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دارد در کنار خلق‌وخوی فردی، انگیزه‌های شخصی و تجربیات خود تصمیمات خاص خویش را اتخاذ می‌کند. از نظر هاینس، عواملی چون تجارب حقوقی و سیاسی، گرایش‌ها و نظرات سیاسی، خصلت‌های شخصیتی و فکری، تحصیلات عمومی و حقوقی و پیوندهای خانوادگی و شخصی را جزء محتمل‌ترین عواملی که می‌توانند بر تصمیمات قضایی اثر بگذارند، معرفی می‌کند.^۳ از آنجایی که مفهوم شَمّ قضایی با تجربیات، دانش (به‌طور خاص دانش ضمنی)، نگرش‌ها، ادراک از پدیده‌های گوناگون، ویژگی‌های روانی-شخصیتی پیوند دارد، در ادامه به شرح مختصری از هریک از مفاهیم بالا پرداخته خواهد شد.

۳.۱. دانش ضمنی

دانش سرمایه‌ای است که با استفاده از آن امکان بهره‌برداری بهینه از سایر سرمایه‌ها فراهم خواهد شد. دانش سرمایه هوشمندی انسان و وجه تمایز او از سایر موجودات است. این سرمایه غیرانحصاری است و زمانی که ایجاد می‌شود، می‌تواند بدون اینکه از قدر و ارزش آن کاسته

1. Hutcheson, Joseph C. Jr., "The judgment intuitive: the function of the "Hunch" in judicial decision", *Cornell L. Q.*, Vol. 14, Issue. 3, 1929, pp. 274 & 278.

2. Haines, Charles Grove, "General observations on the effects of personal, political, and economic influences in the decision of the judge", *ILL. L. REV.*, 17, 1922, p. 102.

۳. برگر، لیندا ال، پیشین، صص ۲۲-۲۱.

شود، به‌وسیله بسیاری مورد استفاده قرار بگیرد. این سرمایه زمانی ارزش پیدا می‌کند که نشر پیدا کرده، مورد بهره‌برداری قرار گیرد. در تعریفی دیگر، دانش را همان صورت ذهنی ایده‌ها، واقعیت‌ها، مفاهیم، داده‌ها و تکنیک‌های ثبت شده در حافظه انسان دانسته‌اند که از مغز سرچشمه می‌گیرد و بر اطلاعاتی که بر باورها و ارزش‌های شخصی و تجربه مبتنی است و در کنار تصمیم و عمل دگرگون و بارور می‌شود. بنابراین، دانش هر شخصی با دانش فرد دیگری که همان اطلاعات را دریافت می‌کند، یکسان نیست.^۱ دانش می‌تواند به دو دسته صریح و ضمنی دسته‌بندی شود: دانش صریح دانشی است که می‌توان آن را به راحتی ضبط، طبقه‌بندی و به‌شکلی مستقل ذخیره کرد. این نوع از دانش به راحتی قابل بیان است و انتقال آن در یک زبان رسمی، ساده و آسان صورت می‌گیرد.^۲ اما در مورد نوع دوم دانش باید گفت که نخستین بار این مفهوم توسط مایکل پولانی^۳ با تصریح این جمله که «ما بیش از آنچه می‌توانیم بگوییم، می‌دانیم» مطرح شد. وی معتقد بود که دانش ضمنی در حوزه شخصی جای دارد و متضمن تلاقی میان فرد و فرهنگی است که بدان تعلق دارد.^۴ دانش ضمنی در حقیقت بازتاب دانش، تجربه و اقدام‌های گذشته افراد است و همواره به‌عنوان منبعی دارای ارزش و در عین حال نامشهود که تقلید و به‌دست آوردن آن مشکل است، در نظر گرفته شده است.^۵ دانش ضمنی ارتباط مستقیم با مهارت داشته و نوعاً فردی است. به‌علاوه، این نوع از دانش با تأکید بر یادگیری

۱. فتحیان، محمد، لیلا بیگ و عاطفه قوامی‌فر، نقش مدیریت دانش ضمنی در خلاقیت و نوآوری، ماهنامه تدبیر، ۱۳۸۴، شماره ۱۶۴، ص ۱۲.

۲. مظلومی سوینی، فرزانه، اکبر جابری و جواد خزائی پول، طراحی مدلی به منظور بررسی تأثیر خلاقیت، تسهیم دانش ضمنی و تسهیم دانش آشکار بر عملکرد سازمان‌های ورزشی با استفاده از رویکرد کارت امتیازی متوازن، نشریه مدیریت ورزشی، دوره ۷، ۱۳۹۴، شماره ۶، ص ۸۴۹.

۳. مایکل پولانی (Michael Polanyi) یک لهستانی مجارستانی - بریتانیایی بود که کمک‌های نظری شایانی را به شیمی، فیزیک، اقتصاد ارائه کرده است. وی همچنین نقش عمیقی هم در فلسفه علم و هم در علوم اجتماعی داشته است.

۴. اشتریان، کیومرث و راضیه امامی میبیدی، سیاست‌های انتقال فاوا: بررسی نقش دانش ضمنی، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، ۱۳۸۷، شماره ۴، ص ۱۰۱.

۵. محمودی میمند، محمد و مریم شهبانی، بررسی نقش سرمایه اجتماعی و کنترل رفتاری به‌عنوان عوامل تأثیرگذار بر وضعیت تسهیم دانش ضمنی میان کارکنان بانک ملی شهر کرمانشاه، پژوهش‌های مدیریت منابع سازمانی، دوره ۴، ۱۳۹۳، شماره ۴، ص ۱۳۹.

عملی،^۱ یادگیری کاربردی^۲ و هوش عملی^۳ بیشتر از اینکه ماهیتی تئوریک داشته باشد، گرایش به عملی بودن دارد.^۴ در نهایت باید گفت که جایگاه دانش ضمنی ذهن آدمی و فعالیت‌های اوست و در حقیقت این نوع از دانش مجموعه‌ای از، تجارب، مهارت‌ها، نظام ارزشی و ذهنی و دیدگاه‌های کاری در ضمیر فرد است که در هیچ پایگاه داده‌ای ذخیره نمی‌شود و قابل بیان نیست.^۵

۳.۲. نگرش^۶

نگرش در حقیقت برداشتها و احساسات نسبتاً پایدار و بلندمدت انسان نسبت به موضوعات یا اشیاست که بر ادراک افراد تأثیر دارد. نگرش‌ها می‌توانند از طریق تبدیل به نیت رفتاری بر رفتار اثر بگذارند. اگر از قضات در مورد دستگاه قضایی که برای آن کار می‌کنند، سؤال کنید، شاید پاسخ ساده‌ای دریافت نمایید، اما احتمالاً پشت این جواب ساده دلایل پیچیده‌ای قرار دارد.^۷ اندیشمندان رفتار سازمانی نگرش را پاسخ از پیش کسب شده در مورد یک پدیده می‌دانند و نگرش را چنین تعریف می‌نمایند: «زمینه‌هایی که منجر به ارائه پاسخ‌های مثبت و منفی، نسبت به برخی از افراد یا چیزها، در یک محیط خاص می‌شود». در نتیجه نگرش نوع و چگونگی احساس فرد و واکنش وی درمقابل یک فرد، شیء و یا یک وضعیت را بیان می‌کند. علاوه بر این، نگرش بر پردازش اطلاعات و نحوه تفکر مؤثر است. ماهیت نگرشی افراد تحت تأثیر تجارب شخصی، عقاید مذهبی، محیط اجتماعی و عوامل روانی شکل می‌گیرد و افراد براساس این عوامل است که پدیده‌های پیرامونی خود را می‌شناسند و در برابر آنها واکنش نشان می‌دهند.^۸ نگرش‌ها از سه عنصر ۱- شناخت‌ها، باورها و عقاید؛ ۲- هیجان‌ها یا عواطف و ۳- گرایش یا آمادگی برای عمل، شکل گرفته‌اند.^۹

1. Learning by doing.
2. Learning by using.
3. Practical intelligence.

۴. اشتریان، کیومرث و راضیه امامی میبیدی، پیشین، ص ۱۰۱.

۵. حسنوی، رضا، میترا دیلمقانی و علی خلیلی، راه‌های صریح‌سازی دانش ضمنی کارکنان وظیفه نزا، فصلنامه مدیریت نظامی، ۱۳۸۸، شماره ۳۳، ص ۱۶۲.

6. Attitude.

۷. عظیمی، حسین، نبی‌اله شاکرمی و فاطمه اونق، بررسی اثر سبک زندگی اسلامی بر نگرش شغلی کارکنان، فصلنامه مدیریت اسلامی، سال ۲۵، ۱۳۹۶، شماره ۴، ص ۱۵۴.

۸. منطقی، محسن، پیشین، ص ۴۲.

۹. خورشیدی، عباس، رفتار سازمانی با رویکرد پژوهشی، تهران: یسطرون، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶.

۳.۳. تجربه^۱

تجربه به تمامی مهارت‌ها و دانسته‌های فرد، در خصوص برخی از پدیده‌ها و موضوعاتی که ناشی از برخورد با آن موضوع و درگیری با آن پدیده در خلال دورانی معین است، اطلاق می‌شود.^۲ در حقیقت، تجربه تأثیر متقابل فرد و محیط است که این تأثیر متقابل در فرد موجب یادگیری و بروز عکس‌العمل در مواجهه مجدد با رخداد‌های محیطی می‌شود. تغییر رفتار نتیجه دیگری است که با یادگیری و در اثر این تأثیر متقابل رخ می‌دهد. تجارب کاری در واقع توصیفی از یک موقعیت سازمانی هستند که افراد در آن موقعیت درگیر یک موضوع پیچیده و خاص می‌شوند و مجبورند بر سر دو راهی تصمیم‌گیری قرار بگیرند. تجارب به دو گونه‌اند: تجارب موفق و تجارب ناموفق که هر یک به‌نوعی می‌تواند بسیار ارزشمند باشد. تجربه موفق، تجربه‌ای است که نتیجه پیاده‌سازی یک تصمیم‌گیری درست است و ممکن است در موقعیت‌های مشابه مجدداً تکرار شود و در مقابل، تجربه ناموفق، تجربه‌ای است که در نتیجه پیاده‌سازی یک تصمیم‌گیری نادرست رخ می‌دهد.^۳

۳.۴. مفهوم ادراک

گرگوری^۴ در تعریف مفهوم ادراک در مطالعات خود آن را سازمان‌دهی، شناسایی و تفسیر اطلاعات حسی محیط به منظور شناخت محیط می‌داند. تحقیقاتی که در حوزه مفهوم ادراک انجام شده است، نشان می‌دهد که میان ادراک با رفتار و اعمال رابطه‌ای دو جانبه وجود دارد و این بدان معناست که ادراکات افراد بر رفتار و کنش‌های آنان مؤثر است و رفتار و کنش‌ها نیز بر ادراکات تأثیر دارند.^۵

1. Experience.

2- See: <https://fa.wikipedia.org>.

3- See: <http://asgari4e.blogfa.com/post/16>.

4- Gregory.

۵. افجه، سیدعلی‌اکبر، وجه‌اله قربانی‌زاده و الهام حیدری، عوامل مؤثر بر ادراک در فرایند قانون‌گذاری، فصلنامه مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، سال بیست و هفتم، ۱۳۹۶، شماره ۸۸، صص ۵۴-۵۳.

۳.۵. شخصیت^۱

شخصیت در حقیقت مجموعه‌ای است ثابت از ویژگی‌هایی که خصوصیات درونی افراد را که در رفتارهای آنان در موقعیت‌های مختلف نشان داده می‌شود، منعکس می‌نماید. از این ویژگی‌ها معمولاً به‌عنوان خصیصه^۲ یاد می‌شود و خصیصه‌هایی چون اعتماد به نفس، سلطه‌طلبی و پرخاشگری و مواردی از این دست را شامل می‌شود. ویژگی‌های شخصیتی در مفهوم سنتی مبتنی بر سه اصل و عقیده‌اند: اول اینکه خصیصه‌های شخصیتی نسبتاً پایدار است و جزء ویژگی‌های روانی فردی محسوب می‌شود. برای مثال اگر فردی برون‌گرا یا اجتماعی و پرهیجان است، برای مدت زمانی طولانی چنین خواهد ماند؛ دوم اینکه یکی از عوامل اصلی تعیین‌کننده رفتار فرد خصیصه‌های شخصیتی اوست. برای مثال یک فرد درون‌گرا نسبت به یک فرد برون‌گرا در یک موقعیت حساس و پرتنش ممکن است خود را عقب کشیده، رفتارهای غیرپرخاشگرانه از خود نشان دهد؛ سوم اینکه خصیصه‌های شخصیتی بر رفتار افراد در موقعیت‌های مختلف تأثیر خواهند داشت. برخی از محققان و اندیشمندان این عقاید سنتی پیرامون شخصیت را مورد انتقاد قرار داده و بر این اعتقادند که شخصیت می‌تواند دستخوش تغییرات اساسی قرار بگیرد و ما نیز می‌توانیم با بررسی رفتارمان یاد بگیریم که چگونه در موقعیت‌های مختلف متفاوت رفتار کنیم.^۳

1. Personality.

2. Trait.

۳. مایکل ای. هیت، سی. چت میلر؛ آدرین کوللا، *مدیریت استراتژیک رفتار سازمانی: رفتار فردی*، جلد ۱، ترجمه سیدمحمد اعرابی و مانی آرمان، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی پژوهشکده مدیریت سما، چاپ اول، ۱۳۹۶، ص ۲۴۶.

نتیجه‌گیری

در نظرسنجی صورت گرفته ۶۷/۶ قضات دادگستری تهران به استفاده از شم قضایی اذعان داشته‌اند. از این رو مشخص است که تصمیم‌گیری بر پایه شم قضایی در جامعه قضایی موقعیت والایی دارد. بنابراین، قضات برای نقش آن در تصمیم‌گیری‌هایشان ارزش قائل‌اند و آن را به رسمیت می‌شناسند. شم قضایی، در میان سبک‌های مختلف تصمیم‌گیری از نوع تصمیم‌گیری شهودی است. شم قضایی ریشه در واقع‌گرایی حقوقی دارد که قانون را دارای خلأهای بسیار و امری نامتعیین می‌داند. در تعریف شم قضایی می‌توان گفت که شناخت لحظه‌ای مسئله حقوقی و راه‌حل آن است که با دستیابی به ذخیره و منبع درونی ذهن که متراکم از تجربه و تخصص و نگرش به مسئله و شخصیت فرد و هوش هیجانی می‌باشد، حاصل می‌شود. شم قضایی بسیار سریع و شتابنده به دست می‌آید. در خصوص اعتبار این نوع تصمیم‌گیری، اختلاف نظرهای زیاد و شدیدی وجود دارد. مخالفان بر این باورند که این شیوه تصمیم‌گیری نظام‌مند نیست و در آن عدم اطمینان وجود دارد و نیز پیش‌بینی‌پذیری نظام حقوقی را کاهش می‌دهد و موجب استبداد قضایی می‌شود. اما موافقان بر این باورند که خطا و انحراف در تمام انواع تصمیم‌گیری وجود دارد و از طرفی تصمیم‌گیری شهودی بر پایه دانش ضمنی و تجربه حاصل می‌شود و در آن نظام و قاعده و تعقل وجود دارد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. الوانی، مهدی، *مدیریت عمومی*، تهران: نشر نی، چاپ چهل و چهارم، ۱۳۹۰.
۲. باری، مجتبی، *نظارت انتظامی بر رفتار قضات دادگستری: تخلفات و مجازات‌های انتظامی قضات دادگستری صلاحیت و مرجع رسیدگی به تخلفات آیین رسیدگی و اجرای احکام انتظامی*، تهران: انتشارات کتاب آوا، چاپ اول، ۱۳۹۶.
۳. برگر، لیندا ال، *مروری بر مفهوم شَم قضایی*، ترجمه ابراهیم دهنوی، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۷.
۴. پروا، مهدی، *روان‌شناسی صنعتی و مدیریت*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۸.
۵. خورشیدی، عباس، *رفتار سازمانی با رویکرد پژوهشی*، تهران: یسپرون، ۱۳۸۹.
۶. رضائیان، علی، *مبانی سازمان و مدیریت*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ هفتم، ۱۳۸۴.
۷. دهخدا، علی‌اکبر، *لغتنامه*، جلد ۳۲، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
۸. مایکل ای. هیت، سی. چت میلر، آدرین کوللا، *مدیریت استراتژیک رفتار سازمانی: رفتار فردی*، جلد ۱، ترجمه سیدمحمد اعرابی و مانی آرمان، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی پژوهشکده مدیریت سما، چاپ اول، ۱۳۹۶.
۹. معاونت توسعه و منابع انسانی جهاد کشاورزی، *اصول تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری*، نشر معاونت توسعه و منابع انسانی جهاد کشاورزی، ۱۳۹۱.

مقاله‌ها

۱۰. اشتریان، کیومرث و راضیه امامی میبیدی، *سیاست‌های انتقال فاوا: بررسی نقش دانش ضمنی*، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، ۱۳۸۷، شماره ۴.

۱۱. افجه، سیدعلی اکبر، وجه‌اله قربانی‌زاده و الهام حیدری، **عوامل مؤثر بر ادراک در فرایند قانون‌گذاری**، فصلنامه مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، سال بیست و هفتم، ۱۳۹۶، شماره ۸۸.
۱۲. الوانی، سیدمهدی، **مدیریت: تصمیم‌گیری شهودی ویژگی‌ها و کاربردها**، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۳۷۹، شماره ۵ و ۶.
۱۳. پورصادق، ناصر، **بررسی رابطه بین سبک‌های تصمیم‌گیری با مزیت رقابتی در شرکت‌های کوچک و متوسط شهرک‌های صنعتی استان آذربایجان غربی**، فصلنامه صنعت و دانشگاه، سال ششم، ۱۳۹۲، شماره ۱۹ و ۲۰.
۱۴. پورشهریاری، مه‌سیمما و حمیده قنبری، **سبک‌های شوخ طبعی، هوش هیجانی و کفایت اجتماعی در دانشجویان**، فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، سال دوازدهم، ۱۳۹۵، شماره ۳ (پیاپی ۴۷).
۱۵. حسنوی، رضا، **میترا دیلمقانی و علی خلیلی، راه‌های صریح‌سازی دانش ضمنی کارکنان وظیفه نزاچا**، فصلنامه مدیریت نظامی، ۱۳۸۸، شماره ۳۳.
۱۶. حیدری، الهام و رحمت‌اله مرزوقی، **بررسی و مقایسه سبک‌های عمومی تصمیم‌گیری در مدیران دانشگاه، مطالعه موردی: دانشگاه شیراز**، فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال سوم، ۱۳۹۱، شماره ۴.
۱۷. راسخ، محمد و سیدحمید پورسید آقایی، **نگاهی انتقادی به شکل‌گرایی در حقوق**، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۳۹۵.
۱۸. عظیمی، حسین، نبی‌اله شاکرمی و فاطمه اونق، **بررسی اثر سبک زندگی اسلامی بر نگرش شغلی کارکنان**، فصلنامه مدیریت اسلامی، سال ۲۵، ۱۳۹۶، شماره ۴.
۱۹. فتحیان، محمد، لیلا بیگ، و عاطفه قوامی‌فر، **نقش مدیریت دانش ضمنی در خلاقیت و نوآوری**، ماهنامه تدبیر، ۱۳۸۴، شماره ۱۶۴.
۲۰. فروزنده دهکردی، لطف‌اله، محمد محمودی میمند، سعید عابسی و مهدی حدادزاده، **شناسایی عوامل و مؤلفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم**،

فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، سال دوم، ۱۳۹۴، شماره ۱۲.

۲۱. محمودی میمند، محمد و مریم شهبابی، بررسی نقش سرمایه اجتماعی و کنترل رفتاری به عنوان عوامل تأثیرگذار بر وضعیت تسهیم دانش ضمنی میان کارکنان: بانک ملی شهر کرمانشاه، پژوهش‌های مدیریت منابع سازمانی، دوره ۴، ۱۳۹۳، شماره ۴.

۲۲. مظلومی سونبی، فرزانه، اکبر جابری و جواد خزائی پول، طراحی مدلی به منظور بررسی تأثیر خلاقیت، تسهیم دانش ضمنی و تسهیم دانش آشکار بر عملکرد سازمان‌های ورزشی با استفاده از رویکرد کارت امتیازی متوازن، نشریه مدیریت ورزشی، دوره ۷، ۱۳۹۴، شماره ۶.

۲۳. منطقی، محسن، نقش نگرش‌های اسلامی در فرآیند تصمیم‌گیری، دو فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، ۱۳۹۰، شماره ۲.

۲۴. هادی‌زاده مقدم، اکرم و مریم طهرانی، بررسی رابطه بین سبک‌های عمومی تصمیم‌گیری مدیران در سازمان‌های دولتی، دوفصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۱، ۱۳۸۷، شماره ۱.

ب) منابع انگلیسی

Articles

25. Chris Guthrie, Jeffrey J. Rachlinski, and Andrew j. Wistrich, "Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases", *Cornell L. Rev.* 93, 2007.
26. Frantz, R., "Intuitive elements in Adam Smith", *Journal of Socio-Economics* 29, 2000.
27. Haines, Charles Grove, "General observations on the effects of personal, political, and economic influences in the decision the judge", *ILL. L. REV.* 17, 1922.
28. Hutcheson, Joseph C. Jr., "The judgment intuitive: the function of the "Hunch" in judicial decision", *Cornell L. Q.*, Vol. 14, Issue. 3, 1929.
29. Leybourne, S. and Sadler-Smith, E., "The role of intuition and improvisation in project management", *International Journal of Project Management*, Vol. 24, 2006.

30. Oliveira, Arnaldo, "A Discussion Of Rational And Psychological Decision Making Theories And Models: The Search For a Cultural–Ethical Decision Making Model", *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, Vol. 12, No 2, 2007.
31. Parker, Andrew M., Wandu Burine de Bruine & Baruch Fichhoff, "Maximizers versus Satisficers: Decision–Making Styles, Competence and Outcomes", *Judgment and Decision Making*, vol. 2, no. 6, 2007.
32. Patton, John R., "Intuition in decisions", *Management Decision*, Vol. 41, Issue: 10, 2003.
33. Thunholm, Peter, "Decision–Making Style: habit, style or both?", *Journal of Personality and Individual Differences*, 2004.